

baient gij niet wet dat u meer all sons
gij baient gij niet wet dat u
een sonen gij niet wet dat u
soo als gij niet wet dat u
sal in

gij judocus baient gij moet leggen thien
sterven aan het wvstes vijken boomken dat stast aan
het land gemaapt het heidken het welck u
gemaapt bekend is en dat moet Zyn Sondag
Zes Wren van dan meergent en soo gij dat niet sijn
soo zal u hof in alleken verbrant worden in
Corken tijt sonder daer nog meer om te schrijven
en gij moet sijn wet gij doet want zoo
want her idt heer leggen dat aan u hof
geleggen soo enen brief thien verbrant
u hof en soo gij het niet wet oock
sonder daer weder naar te vragen en
soo daer gelykt het word dat het ik aan
woudt wvstes in hof u van hoven
vur gij evnt down wat gij wilt want
soo daer niet en het is u hof verbrant
en soo het heer leggen oock sonder daer aan
te twijfelen den

in gost

19
scheu
huys
reus de
aan
waar su
in de
plaat
eter is
in en is
reuster
ude van
e eene
on
ber 1783.
heffr.

Als de Rooie Haan aan't kraaijen gaat

Brandbrieven in het hertogdom Brabant tussen 1725 en 1785

Emilie Pieters

Gij Judocus Baeyens gij moet leggen thien croonen aen het verstee eyken boomken dat staet aen het land genaempt het Heedecken het welck u genoegsaem bekendt is en dat moet zijn sondag te ses uren van den moorgent en soo gij dat niet endost soo zal u hof in asschen verbrant worden in corten tijt sonder daer nog meer om te schrijven.¹

Die boodschap stond op een gescheurd blad papier dat de 45-jarige Josina van Haeremeer eind december 1780 op haar dorpel vond. De brief was aan haar man gericht, pachter Judocus Baeyens. Zijn hof lag in Wichelen niet zo ver van de grens met het hertogdom Brabant. Het document bleek een brandbrief te zijn. Het koppel nam de dreigementen dan ook serieus en gaf gehoor aan hun afpersers, zoals zij later verklaarden aan de lokale gerechtsofficieren. Zij vulden een rode, zijden beurs met tien kronen en legden die vervolgens aan de eik. De volgende dag keerden zij terug en ontdekten dat het geld niet was opgehaald. Zij vreesden dat dieven hun geld zouden meenemen in plaats van de brandbrieffschrijver als de beurs daar langer zou liggen en namen de munten daarom terug mee.² Uit het procesdossier blijkt dat zij in de maand die volgde op die eerste brief nog drie keer een brandbrief met dezelfde eis kregen.³ De dreigementen werden echter steeds zwaarder en escaleerden van brandstichting tot duivelsbezweringen. Het gezin legde nog twee keer geld onder de eik, dat zij steeds de dag erna terug ophaalden. Op 24 februari 1781 durfde het koppel hulp in te roepen. Zij besloten na de vierde brief geen geld meer te leggen, maar de documenten naar het gerechtelijk college te brengen. Hun huis bleef gespaard, maar het duurde nog twee jaar voordat de dader gevonden werd.⁴

Deze bronnen spreken tot de verbeelding. Toch blijft brandbriefonderzoek telkens beperkt tot een paragraaf of een alinea in een algemene studie over criminaliteit. Deze bijdrage plaatst daarom de brandbrief centraal in dat onderzoek naar criminaliteit in het achttiende-eeuwse hertogdom Brabant. Daarbij wordt eerst een definitie van de bron gegeven om de aard van het document te verduidelijken. Vervolgens wordt een dader- en een slachtoffer-

1 Rijksarchief van Anderlecht (verder RAB), Archief van de drossaard van Brabant - Procesbundels, inv. nr. 201, f°12-14: brandbrief aan Judocus Baeyens, I (december 1780).

2 Ibidem, f°380-387: Getuigenverhoor van Judocus Baeyens en zijn vrouw (8 december 1782).

3 Ibidem, f°12-21: Brandbrieven aan Judocus Baeyens (1780-1781).

4 Ibidem, f°25-41: Examinatio van Peter Demaeght op de Hallepoort (5 januari 1784).

profiel opgesteld, waaruit duidelijk blijkt dat een eenduidige indeling erg moeilijk is. Ten slotte komt de impact van de brandbrief aan bod. Voor de slachtoffers had dit immers grote economische gevolgen. Bij die onderdelen wordt de theorie telkens vergeleken met de praktijk door voorbeelden uit de casus van brandbriefschrijver Peter Demaeght. Daarna wordt de brandbrief dan weer als bron voorgesteld: hoe de brieven te herkennen? Waar zijn ze te vinden? En hoe de brieven te gebruiken voor verder onderzoek?

De brandbrief, een ongewenst verzoek

Judocus Baeyens had een brandbrief ontvangen. Dat is een anonieme dreigbrief die circuleerde onder de rijkere plattelandsbevolking en hen een ultimatum voorlegde. De slachtoffers moesten tegen een vooraf bepaalde tijd een geldsom afleveren op een voorgestelde plaats. Als dat niet gebeurde, zou de woning van het slachtoffer in brand gestoken worden.⁵ Het fenomeen van de brandbrief won aan populariteit in de zestiende eeuw door de toenemende geletterdheid. Voordien kwam hij slechts sporadisch voor. Pas in de zeventiende en voor- namelijk achttiende eeuw groeide het verschijnsel uit tot een echte criminele plaag. Vuur als een dreigmiddel was echter niets nieuw. Al in de middeleeuwen werd met brand bedreigd tijdens hevige woordenwisselingen. Om dat kracht bij te zetten, plaatsten de daders regelmatig een stro- of voddenpop gevuld met buskruit op het erf van hun slachtoffers. De pop werd uiteindelijk vervangen door een brief. De gerechtelijke controle verbeterde namelijk en daarmee nam de angst om herkend te worden toe.⁶

Al in de middeleeuwen werd met brand bedreigd tijdens hevige woordenwisselingen

De dreigementen hadden een grote impact en verspreidden een angst sfeer onder de bevolking. Enerzijds maakte het vuur deel uit van het dagelijkse leven en was het bijgevolg iets banaals, terwijl het anderzijds buiten de controle van de mens een destructief wapen vormde. Net die onvoorspelbaarheid en ontembaarheid baarde de bevolking zorgen. Bovendien werd vuur aan het begin van de nieuwe tijd nog steeds geassocieerd met de hel en de duivel. Niet voor niets werden heksen in verband gebracht met vuurrituelen en ketters tot de brandstapel veroordeeld. Naast de occulte eigenschappen van vuur, vreesden de slachtoffers vooral de armoede die zou volgen op een huisbrand. Woningen bleven vaak generaties in dezelfde familie en waren een soort kluis voor hun bezittingen. Een brand zou meteen alles vernielen, waardoor de inwoners al hun eigendommen kwijt waren.⁷ Brandbriefschrijvers waren zich dan ook bewust van de psychologische impact van hun dreigementen.

Professionelen of armoedzaaiers

Brandstichting wordt algemeen beschouwd als het economisch drukmiddel bij uitstek van de sociale *basse classe*. Met dat in het achterhoofd maakte Benoît Garnot een indeling waarbij hij brandstichters of personen die met brandstichting dreigen in drie categorieën onderbracht. Het gaat om krankzinnigen, arme lieden en criminelen.⁸ Tot die eerste groep behoorden diegene die als dorpsgek bestempeld worden. Hun acties hadden zelden een doel of opzet, waardoor zij eerder pyromanen waren dan brandbriefschrijvers. De tweede categorie bevat zowel vagebonden en bedelaars als mensen die door tegenslag in armoede

5 F. Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late Middeleeuwen tot het einde van het Ancien Regime (1404-1789)* (Brussel 1981) 218-224.

6 A. Abbiatucci, 'Les incendiaires devant le Parlement de Paris: essai de typologie criminelle (XVIIIe siècle)', *Cahiers des Annales*, 33 (1971) 13-25; J. Dillinger, 'Terrorists and witches: popular ideas of evil in the early modern period', *History of European Ideas*, 2 (2004) 167 en 170; J. Dillinger, 'Organized Arson as a Political Crime. The Construction of a "Terrorist" Menace in the Early Modern Period', *Crime, Histoire & Sociétés*, 2 (2006) 101.

7 P. Roberts, 'Arson, conspiracy and rumour in early modern Europe', *Continuity and Change*, 1 (1997) 9-29.

8 B. Garnot, 'Quantitatif ou qualitatif? Les incendiaires au xviiie siècle', *Revue Historique*, 3 (1991) 43-52.

terecht kwamen, zoals seizoenarbeiders of dagloners die voornamelijk in wintermaanden geen werk vonden. Voor hen was de brandbrief een manier om in hun levensonderhoud te voorzien. Uitzonderlijke gevallen daarbinnen waren de knechten, dienststers en dagloners die door uitbuiting ontslag namen bij hun werkgever en uit wraak een brandbrief schreven.⁹ De criminelen ten slotte gebruikten de dreigbrief eerder om zo snel mogelijk geld te verdienen. Het kon gaan om deserteurs, die door de moeilijke omstandigheden en hun laattijdige uitbetaling hun regiment verlieten. Daarnaast waren er ook de professionele criminelen die in groep of alleen rondzwierven op het platteland terwijl ze de bevolking teisterden.¹⁰

Uit eigen onderzoek blijkt dat brandbriefschrijvers voornamelijk uit de tweede categorie kwamen. Bij vijf van de zes bestudeerde gevallen was de dader door pech in de armoede verzeild geraakt. Hun schrijven was bijgevolg een uiting van en tegelijk een aanklacht tegen de lage sociaal-economische situatie waarin ze zich bevonden. De Successieoorlogen van de achttiende eeuw veroorzaakten immers een politieke en sociale onrust die bendevoering, armoede en protest in de hand werkten. Ook de economische en demografische schommelingen ten gevolge van die conflicten drukten hun stempel op de Zuidelijke Nederlanden. De achttiende eeuw startte daardoor bijvoorbeeld in een crisis die pas in 1740 opgelost raakte. De tweede helft van die eeuw kampte dan weer met een sterke bevolkingstoename die de voedselhoeveelheid oversteeg. Claude Bruneel toonde daarbij aan dat het aantal armen in Brussel tussen 1755 en 1794 statistisch toenam met vijftien procent.¹¹ De komst van het Oostenrijks bewind zorgde niet meteen voor verandering op het verarmde platteland, dat het sterkst geleden had onder de oorlogen. Het aantal zwervers en bedelaars bleef daardoor toenemen, waardoor de overheid steeds repressiever optrad. Eens in armoede verzeild, was het moeilijk er terug uit te geraken. De staat brandmerkte armen immers letterlijk en figuurlijk bij hun vervolgingspraktijken, waardoor het armoedestigma moeilijk te ontvluchten viel en het criminele pad vaak voor de hand lag. Het was in zulke situaties dat personen naar brandbrieven grepen.¹²

9 Abbiatucci, 'Les incendiaires en France au XVIIIe siècle', 237; Garnot, 'Quantitatif ou qualitatif?', 43-44; Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, 315-410.

10 Abbiatucci, 'Les incendiaires en France au XVIIIe siècle', 235-237; R. Muchembled, *La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle* (Turnhout 1989) 105-118; Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, 315-410.

11 C. Bruneel, 'Economie en samenleving in de eeuw van de Verlichting', R. Van Uytten e.a. red., *Geschiedenis van Brabant. Van het hertogdom tot heden* (Leuven en Zwolle 2004) 505-513.

12 R. Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa* (Nijmegen 2002) 11.

De Successieoorlogen van de achttiende eeuw veroorzaakten een politieke en sociale onrust die bendevoering, armoede en protest in de hand werkte

Ook Peter Demaeght, de afperser van Judocus Baeyens, past binnen dat profiel. Als achttienjarige jongeman verliet hij het ouderlijk huis in Wambeek om zich als seizoensarbeider bij verschillende meesters aan te bieden. Na vijf maanden was er geen werk meer, dus sloot hij zich radeloos aan bij het leger in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Daar diende hij drie en een half jaar om zich na zijn dienst in Rijsel te vestigen om als knecht bij kennissen te werken. Bij werkloosheid overleefde hij als vagebond en schreef hij brandbrieven om aan geld te komen. In totaal werd hij bij zijn arrestatie ervan beschuldigd zestien brandbrieven geschreven te hebben over een tijdspanne van vier jaar.

Demaeght had zich oorspronkelijk dus uit noodzaak tot de criminaliteit gewend. Maar, hoe meer brieven hij schreef, hoe meer zijn gedrag veranderde. De brieven werden steeds dwingender van toon en de eisen liepen hoger op. Demaeght schepte zelfs op over zijn daden in lokale cafés en verwierf een infame reputatie door mensen te chanteren voor een slaapplek of een maaltijd, om hen vervolgens te bestellen.¹³ Uit het bronnenmateriaal blijkt dat hij niet als enige dergelijke gedragsverandering doormaakte. Brandbrieffschrijvers zijn dan ook moeilijk in de verdeling van Garnot te passen en moeten geval per geval beoordeeld worden.

Het presenteren van de rekening

Het gemiddelde brandbrieffslachtoffer behoorde tot de landelijke middenklasse. Zo varieerden de slachtoffers binnen het bronnencorpus van pachters en boerenarbeiders tot molenaars, brouwers en schepenen. Welvaart en sociale status hingen nauw samen met de economische conjunctuur. De onvoorspelbaarheid die daarmee gepaard ging, kenmerkte het platteland. Bijgevolg leefde de bevolking van dag tot dag en wachtte angstvallig af wat de toekomst meebracht.¹⁴ Zo besteedde een plattelandsgezin 50 à 60 procent van zijn inkomen aan brood en aardappelen. Bij een economische depressie steeg de graanprijs, waardoor bijna het hele gezinsbudget daarvoor gebruikt werd. Oproer en plunderingen waren dan ook onlosmakelijk verbonden met armoede en honger. Ook een brandbrief beïnvloedde de financiële situatie van zijn slachtoffers. In de brandbrief die pachter Judocus Baeyens ontving, vroeg de dader bijvoorbeeld tien kronen. Dat komt overeen met 48 stuivers.¹⁵ De gemiddelde graanprijs voor het goedkoopste brood bedroeg op dat moment tussen de 60 en 75 stuivers per suster, waarbij één suster gelijk is aan 49 liter. Daarmee kon de bevolking 24 tot 32 broden van drie pond bakken. Zulke broden voorzagen een gezin één volledige week van brood. De gevraagde sommen in de brandbrieven waren meestal erg hoog en vergden een grote investering van de slachtoffers.¹⁶

De dader kon zo de eis afstellen op het vermogen van zijn doelwit, waardoor een effectieve betaling reëler werd

Omdat pachters dat geld vaak niet bezaten, gingen zij soms in discussie met hun belagers. Ze legden dan een antwoordbrief op de bezorgplaats van het geld om een onderhandeling uit te lokken.¹⁷ Pachter Jan Crokaert moest zijn afperser bijvoorbeeld 20.000 stuivers betalen, wat hij niet bezat.¹⁸ Hij probeerde daarom de wederpartij te overhalen om hun eis te verlagen. Crokaert ontving de eerste brandbrief op 27 januari 1764. In de drie weken die daarop volgden kreeg hij niet alleen aanmaningen van zijn belagers, maar lukte het hem ook om de afkoopprijs te doen dalen. In totaal ontving hij vijf dreigbrieven waarin de geldeis verminderde van 20.000 stuivers naar een voorlopige 480 stuivers. Uiteindelijk betaalde hij 693 stuivers met de belofte de rest zo spoedig mogelijk te voorzien.¹⁹ De uitzonderlijk hoge sommen doen echter vermoeden dat de daders opzettelijk een onderhandeling wilden uitlokken. Beide partijen konden immers voordeel halen uit die situatie. De dader kon zo de eis afstellen op het vermogen van zijn doelwit, waardoor een effectieve betaling reëler werd. Een

13 RAB, Archief van de drossaard van Brabant - Procesbundels, inv. nr. 201: procesdossier van Peter Demaeght.

14 Bruneel, 'Economie en samenleving in de eeuw van de Verlichting', *Geschiedenis van Brabant*, 508-513.

15 RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°2 en 4: Brandbrief aan Jan Crokaert, IV (februari 1764).

16 J. Craeybeckx, 'De prijzen van graan en van brood te Brussel (1501-1795)', C. Verlinden en E. Scholliers red., *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XVe-XVIIIe eeuw)* (Brugge 1959) 481-503.

17 Abbiateci, 'Les incendiaires en France au XVIIIe siècle', 241-243; Garnot, 'Quantitatif ou qualitatif?', 49-52; Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, 222.

18 RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°1-11: Brandbrieven aan Jan Crokaert (1764).

19 H. Vanhoudt, *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode (1434-1830)* (Heverlee 2015) 172-174, 414-417 en 504-546.

lagere hoeveelheid geld was namelijk interessanter dan helemaal geen winst. Het slachtoffer aan de andere kant kon enerzijds de som draagbaar maken zonder zichzelf in grote financiële moeilijkheden te verwickelen. Anderzijds creëerde die briefwisseling tijd. Het slachtoffer kon zo het geld tijdig bij elkaar zoeken, maar kon ook advies inwinnen en zelfs gerechtelijke instanties inlichten. Ondanks die mogelijkheden weerhield de angst om alles kwijt te geraken de slachtoffers vaak zulk debat te openen.²⁰ Judocus Baeyens betaalde bijvoorbeeld eerst drie keer zijn afperser, maar haalde het geld steeds weer op. Hij ging niet in debat met Peter Demaeght, maar ontving wel vier keer een aanmaningsbrief om het geld opnieuw neer te leggen. Pas na de vierde keer durfde hij overheids-hulp in te roepen.

In de naam der wet

De overheid probeerde koortsachtig vat te krijgen op de brandbrieffterreur. Zo verschenen er op korte tijd heel wat ordonnanties om het probleem te reguleren. Opvallend was dat die vaak niet direct over brandbrieffschrijvers gingen, maar eerder over zwervers en vagebonden. Armoede paste immers niet in het beeld van de sterke gecentraliseerde staat die de overheid voor ogen had. Bovendien leidde armoede vaak tot criminaliteit. De overheid besloot dan ook preventief in te grijpen door armoede als crimineel te beschouwen. De wetgeving rond bedelaars en zwervers verstrengde en er werden zelfs klopjachten georganiseerd om het aantal vagebonden te doen dalen.²¹ Het probleem lag echter bij de straffen van het rechterlijk apparaat. Armen kregen steevast een verbanning als straf, waardoor de zwervers slechts van regio veranderden. Het algemene probleem bleef bijgevolg onopgelost.²² Zo verkondigde Karel VI in 1713 dat zwervers van buiten het hertogdom niet langer welkom waren. Zij moesten verplicht vertrekken en werden bij weigering gearresteerd. Ook werden er patrouilles ingezet op het platteland die gewapend zwervers te lijf mochten gaan.²³ Het probleem raakte echter niet opgelost, want drie decennia later nam Karel VI zwaardere maatregelen. Alle landlopers moesten binnen de vijftien dagen het gebied verlaten, ongeacht afkomst, geboorteplaats of familie.²⁴

Bij brandbrieffschrijvers riep de overheid op tot collectieve bestrijding. In een ordonnantie van Maria-Theresia uit 1775 werden de burgers verboden de geldeis in te lossen en zij moesten de gerechtsbevoegden inlichten.²⁵ Als een huis toch in rook zou opgaan, hielp heel de gemeenschap met blussen en met de heropbouw. Daarmee oefende de overheid een sociale druk uit op de dorpingen, die zichzelf enkel konden vrijwaren door de bescherming van hun burens. De collectieve bestrijding van interne en externe vijanden werd zo in de hand gewerkt. Die klopjachten werd ook Peter Demaeght fataal. Hij werd gearresteerd op 23 juli 1783 door de boerenpatrouille van Ternat, omdat hij als vagebond leefde en verdacht werd van enkele diefstallen en brandbrieven. Hij had namelijk in een van de cafés van Ternat opgescheept over een brandbrief die hij bij een van de inwoners van Ternat had achtergelaten. In de Hallepoort-gevangenis werd hij twee keer aan tortuur blootgesteld, alvorens te bekennen. Op 14 januari 1784 werd hij op het schavot van de Benedenmarkt te Brussel gewurgd tot de dood en vervolgens op de brandstapel verbrand. Dit was een spiegelstraf: de dader kreeg wat hij zijn slachtoffers toewenste. Zijn lichaam zou daarna op een rad tentoongesteld worden als waarschuwing voor de bevolking.²⁶ De brandbrieffterreur zou pas eindigen bij de Franse overheersing, die het gebrek aan efficiënte overheidscontrole oploste en met een intensievere repressie de brandbrieffschrijvers teruggedwong.²⁷ Met de moderne tijd lijkt het fenomeen van de brandbrieffterreur dan ook grotendeels te zijn verdwenen.

20 Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, 218-224.

21 C. Lis en H. Soly, *Te gek om los te lopen. Collocatie in de 18de eeuw* (Leuven 1990) 125-140.

22 K. Vereertbrugghen en J.J. Rutgeerts, *Het drossaardschap in Brabant: bijdrage tot de studie van het strafrecht en het strafprocesrecht in de middeleeuwen en het ancien regime* (s.l. 1973) 40-44.

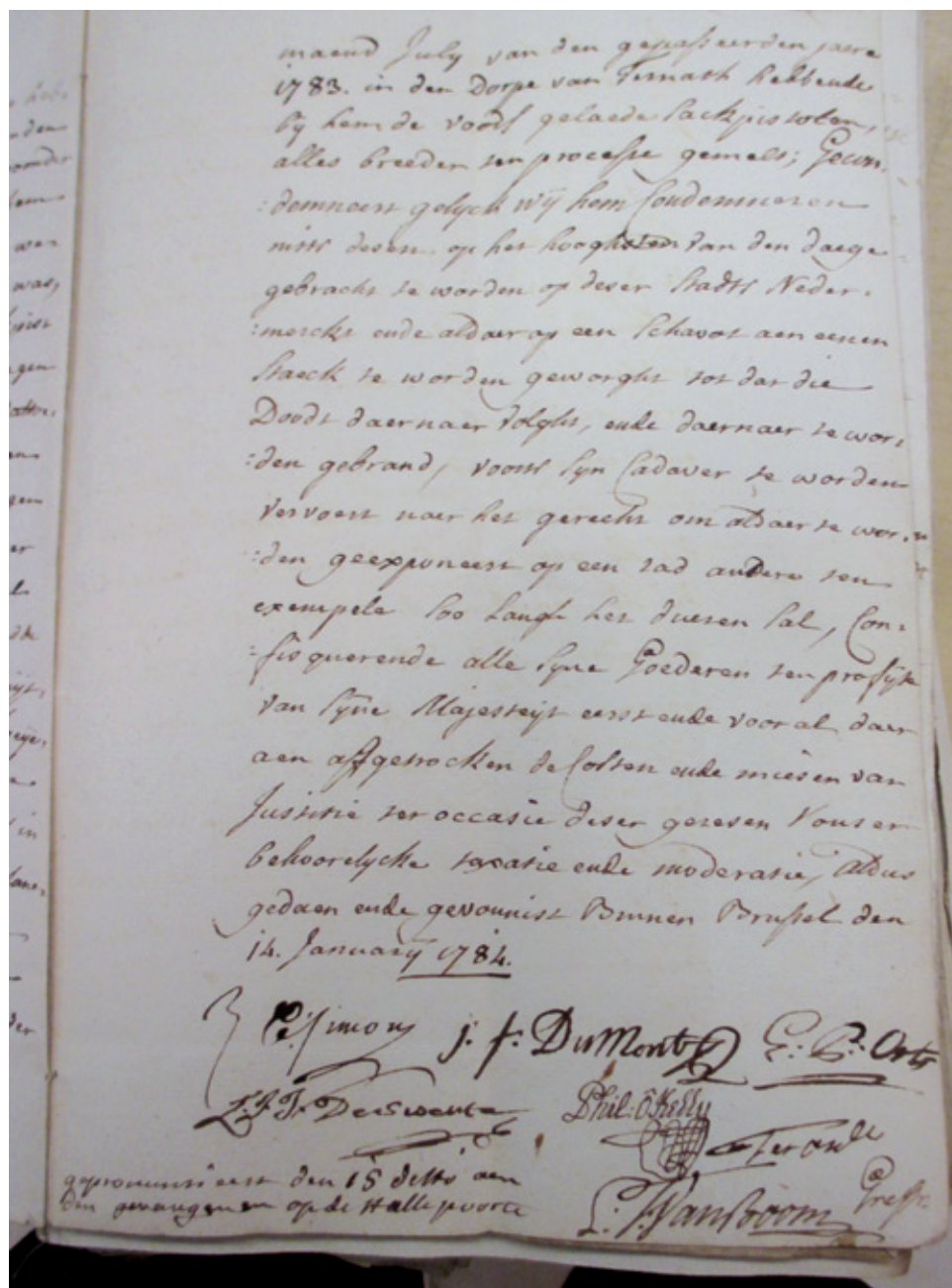
23 L.P. Gachard, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas Autrichiens*, 3, II (Brussel 1867) 469-470 en 480.

24 Ibidem, 370-371 en 429-430.

25 Ibidem, XI, 78-86.

26 RAB, Archief van de drossaard van Brabant - Procesbundels, inv. nr. 201: procesdossier van Peter Demaeght.

27 L. Adriaenssen, *Staatsvormend geweld - Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007) 21-23.

Vonnis van Peter Demaeght (RAB, Archief van de drossaard van Brabant - Procesbundels, inv. nr. 201, f°17).

...gecondemneert gelijk
wij hem condemneren
mits desen op het
hoogsten van den daege
gebracht te worden op
deser stadts Nedermerckt
ende aldaer op een
schavot aen eenen staeck
te worden geworght totdat
de doot daernaer volght
ende daernaer te worden
gebrandt. Voorts zijn
cadaver te worden
vervoert naer het gerecht
om aldaer te worden
geexponeert op een rad
andere ten exempele soo
langh het dueren sal...

De kenmerken van een brandbrief

Een brandbrief kwam in verschillende lengten en maten voor, maar bestond meestal slechts uit één of een half blad papier. Ze circuleerden zowel in open als gesloten vorm. Dat wil zeggen dat het document al dan niet een zegel of sluitmiddel bevatte, zoals een touwtje of haakje dat de lezer brak bij het openen van het papier. Het adres van die bestemming werd in sommige gevallen op het document geschreven. Dat gebeurde vooral wanneer de dader de brief niet zelf bezorgde. Ook schriftstijl en taalgebruik zijn betekenisgevende elementen binnen de bronnenanalyse. Zo vertellen krullende, sierlijke letters of hoekige drukletters iets over de scholingsgraad en de sociale afkomst van de auteur.²⁸ Onderwijs was op het platteland namelijk nog steeds seizoensgebonden en dus

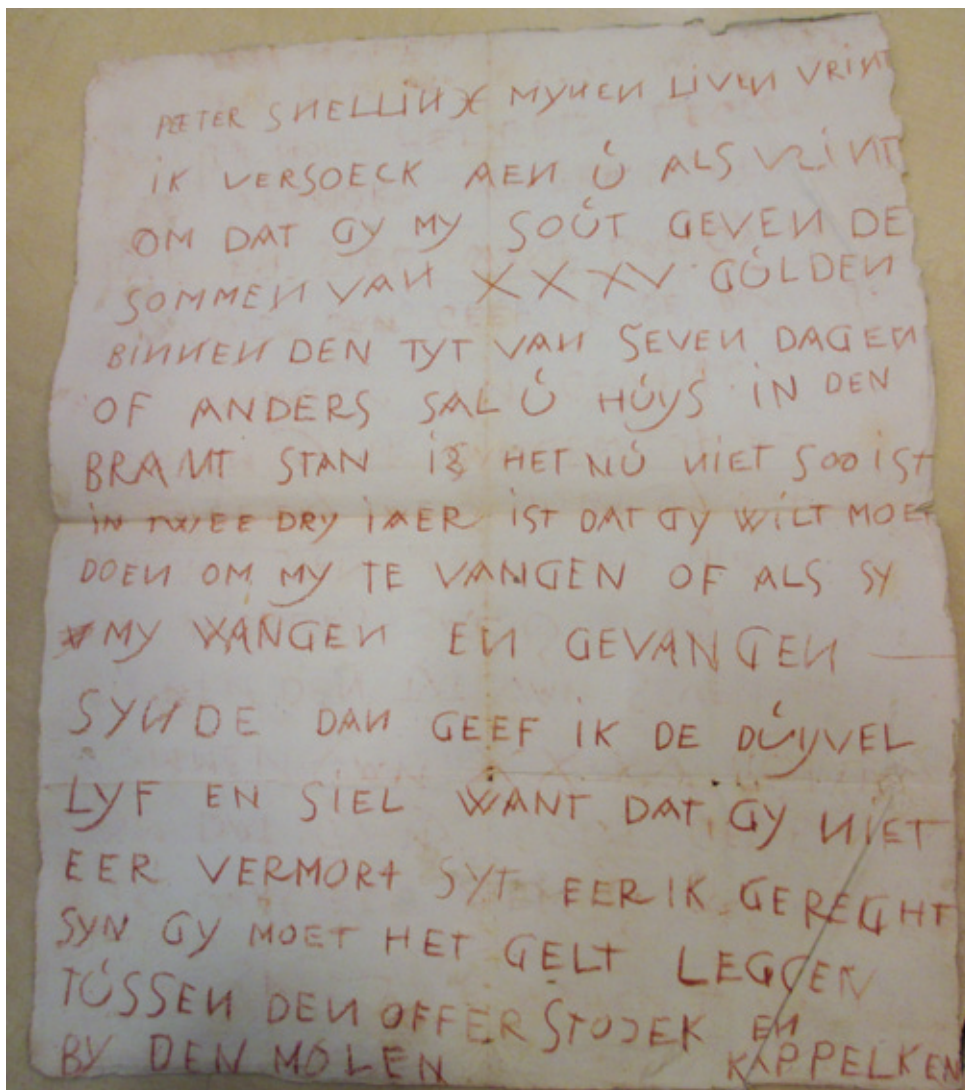
28 RAB, Procesbundels, inv. nr. 164, f°3-4: Brandbrief aan Peeter Snellinx (1773); RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°16-17: Brandbrief aan Hans de Sembled (1762).

geen evidentie. Brandbrieven waren bijgevolg niet het dreigmiddel van de doorgewinterde zwervers en bedelaars, maar eerder van diegenen die een zekere scholing genoten hadden voordat ze in armoede terecht kwamen. Ook gerechtelijke instanties zagen het geschrift als een informatiebron en lieten hun verdachten bijvoorbeeld schrifttesten doen, waarbij ze een zinnetje moesten neerschrijven dat vervolgens met het schrift uit de brandbrief vergeleken werd.²⁹ Bijgevolg probeerden criminelen soms de onderzoekers voor te zijn door drukletters te gebruiken of hun handschrift te vervalsen.³⁰

29 RAB, Procesbundels, inv. nr. 77, f°6-7: Procesdossier Jan Torfs - schrifttoefeningen (1725).

30 Ibidem, f°6-7: Schrifttoefeningen (1725); Ibidem, inv. nr. 201, f°12-21: Brandbrieven aan Judocus Baeyens (januari-februari 1781); Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, 218-224.

Zo vertellen krullende, sierlijke letters of hoekige drukletters iets over de scholingsgraad en de sociale afkomst van de auteur

Brandbrief in drukletters om de gerechtsofficiers om de tuin te leiden (RAB, Archief van de drossaard van Brabant - Procesbundels, inv. nr. 164, f°4).

Terwijl vormelijke conventies ontbraken, volgden brandbrieven inhoudelijk toch enkele ongeschreven regels die de eigenheid van het document karakteriseerden. De brandbrieven hadden immers een vaste structuur, namelijk aanspreking, eis, dreiging en instructies. De formulering of invulling van die onderdelen bepaalde de auteur zelf. Kenmerkend voor het taalgebruik was een terugkerend sarcasme of spot.³¹ Zo gebruikte een brandbrieffschrijver bijvoorbeeld de respectvolle aansprekingen 'Aenden eersaemen pachter Mr. Crokaert' en 'Peeter Snellinx mijnen liven vrint' die sterk contrasteerden met de respectloze boodschap, de afpersing.³² Die beleefdheid keerde doorheen de tekst regelmatig terug in verwijzingen als 'Ulieden' en 'Uedele'.³³ Ook bijvoorbeeld de constructie 'alleen om sonderlinghe affectie die wij hem sijn dragende' toonde hoe de schrijvers hun slachtoffers uitdaagden.³⁴ Naast de wisselingen in taalgebruik, was de sarcastische ondertoon ook inhoudelijk merkbaar door de overgangen tussen dreigend en smekend. Zo vroeg een schrijver bijvoorbeeld in een klacht over zijn sociaal-economische situatie om wat aalmoezen, waarmee hij zijn misdaad wilde rechtvaardigen en medelijden opwekken. Meteen erna volgde echter 'gij mot het leggen [...] in den tijt van drij vier a vijf dagen anders sal u huys in den brant stan'.³⁵

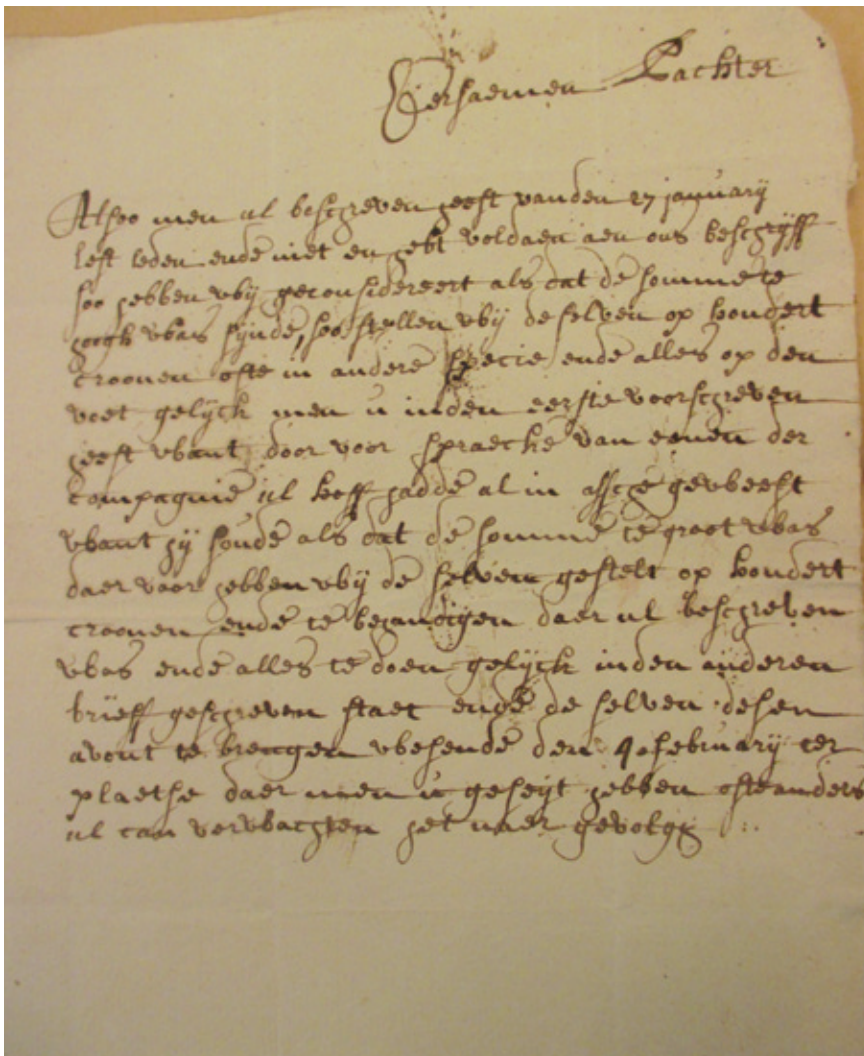
31 Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, 218-224.

32 RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°1: Brandbrief aan Jan Crokaert, I (27 januari 1764); Ibidem, inv. nr. 164, f°3: Brandbrief aan Peeter Snellinx, I (1773).

33 Ibidem, f°6, Brandbrief aan Peeter Snellinx, II (1773); RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°2: Brandbrief aan Jan Crokaert, I (27 januari 1764).

34 RAB, Procesbundels, inv. nr. 77, f°3-4: Brandbrief aan Adriaen vander Auwera, Jan van den Driessche en Peeter Bauwers (13 april 1725).

35 Ibidem, f°8-9: Brandbrief aan Jan van Roy (1773).

Zie bovenaan deze brief de typerende aanspreking vol spot: 'Eersaemen pachter' (RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°4).

De kern van het bericht was uiteraard de geldeis. Die werd steeds beknopt en krachtig geformuleerd vlak na de aanspreking. In de meeste gevallen vroegen de daders een specifieke geldsom, die meestal zo hoog opliep dat ze onbetaalbaar werd voor de getroffen. In andere boodschappen formuleerden de daders hun eis gewoon als hulp bij hun levenssituatie.³⁶ De bestemmingen konden vervolgens zelf het bedrag van hun betaling kiezen. Bovendien vroegen sommige auteurs specifieke muntsoorten of 'courant geld'. Vreemde of waardevolle munten zouden immers de aandacht trekken bij uitgave of wisseltransacties.³⁷ De grootte van de gevraagde som bevatte opvallend genoeg ook een strategische component. Een vergelijking tussen de zes casussen toonde immers dat daders met lage eisen snel wilden opereren, zodat ze de getroffen gebieden snel konden verlaten. Een laag profiel en korte verblijftijd reduceerden de kans op verdenking. Kleinere eisen vergrootten bovendien de kans tot betaling, aangezien slachtoffers die sommen meestal wel (gemakkelijk) konden missen of tijdig konden verzamelen.³⁸

36 RAB, Procesbundels, inv. nr. 201, f°8-11: Brandbrief aan V. Verbussem (1782).

37 Ibidem, inv. nr. 138, f°53-56: Getuigenis Francis van Elst aan het officie van de drossaard van Brabant (8 mei 1764); Ibidem, inv. nr. 201, f°6: Brandbrief aan Martinus de Clercq, II (juni-juli 1783).

38 Ibidem, passim: Procesdossier Peeter Demaeght (1784).

Een vergelijking tussen de zes casussen toonde immers dat daders met lage eisen snel wilden opereren, zodat ze de getroffen gebieden snel konden verlaten

Na de eis volgden logischerwijs de dreigementen die de dader zou uitvoeren als de slachtoffers de gevraagde som niet betaalden. In het geval van de brandbrief zouden hof en huis in brand gestoken worden. Hoewel die dreiging alleen al angst opriep, versterkten schrijvers hun uitspraken via metaforen en beeldtaal. 'De rode haan laten kraaien' of 'u huys aen vier hoecken int brant steken' visualiseerde bijvoorbeeld het mogelijke lot.³⁹ Ook betekenisassociaties ondersteunden de dreiging. Verschillende bronnen uit de tweede helft van de achttiende eeuw bevatten immers een 'goddeloze eed', waarbij God af- en de Duivel aangezworen werd. Dat doet sterk denken aan de Bokkenrijders, de bende die in de achttiende eeuw het graafschap Loon en de Landen van Overmaas onveilig maakte door onder meer brandbrieven te verspreiden.⁴⁰ De goddeloze eed waarbij de brandbrieverschrijvers 'lijf en siel' aan Satan gaven was dan ook gebaseerd op die gebruiken.⁴¹ De Bokkenrijders hadden immers al een kwalijke reputatie die de bevolking angst inboezemde. Naast de Duivel beriepen misdadigers zich ook op God. De invloed van de kerk was immers nog steeds toonaangevend op het platteland.⁴² Bovendien bleven de dreigementen vaak niet beperkt tot brandstichting, maar doken ook doodsb bedreigingen regelmatig op. Uit eerder onderzoek bleek dat de brandbrief vooral een dreigement bleef en het slechts zelden effectief tot brandstichting kwam. Dat is ook te zien in het bronnenmateriaal. In totaal werden 65 slachtoffers bestudeerd, waarbij geen enkele bedreiging effectief tot brandstichting leidde.

39 Ibidem, inv. nr. 130, f°3-10: Brandbrieven aan Jan Nuyens (1760).

40 A. Blok, *De bokkerijders: roversbenden en geheime genootschappen in de landen van Overmaas (1730-1774)* (Amsterdam 1992) 331-341; T.J. Van Rensch, 'Twee onbekende brieven over bokkerijdersprocessen', *t Bokske*, 10 (2009) 12-13.

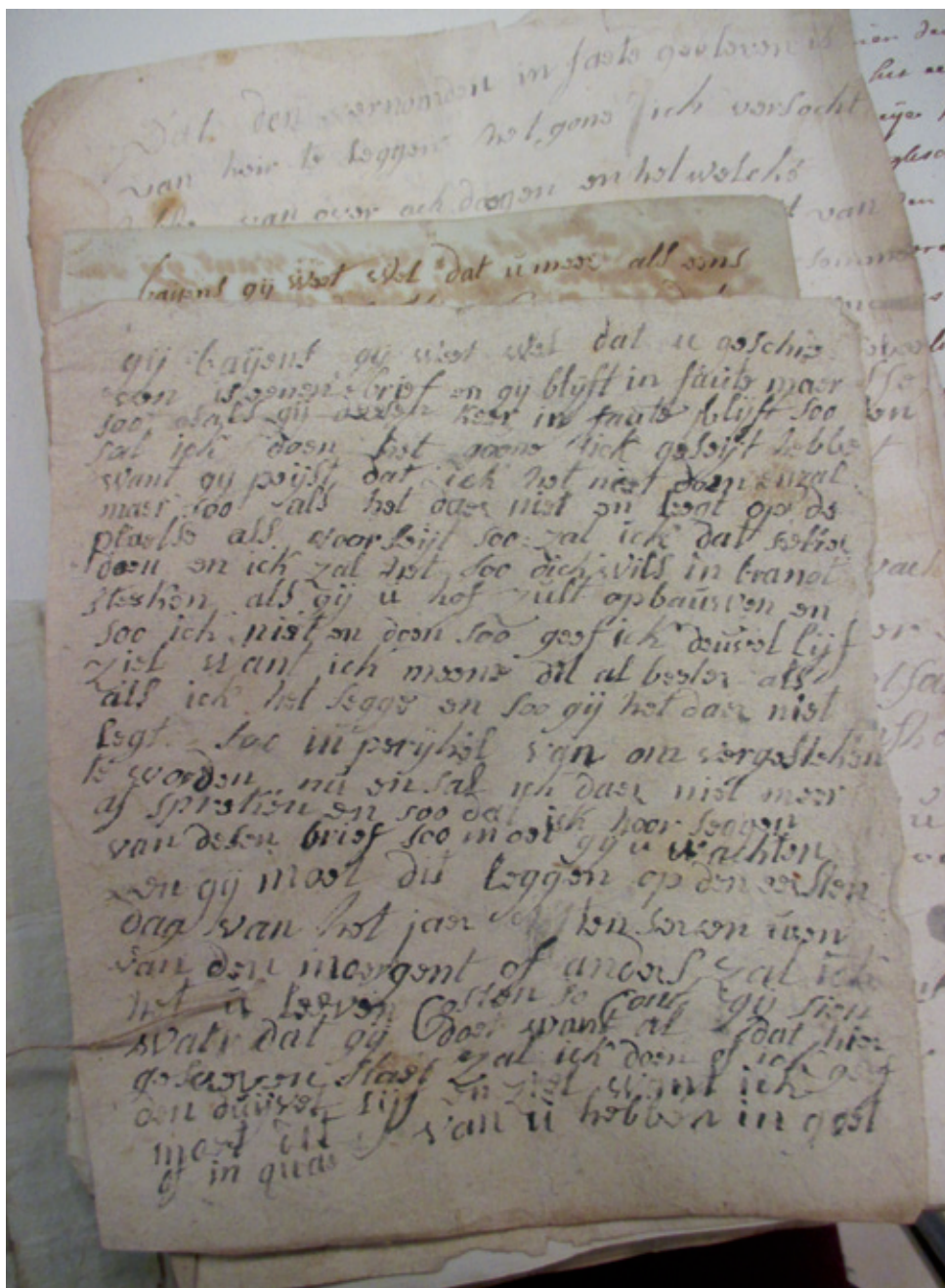
41 RAB, Procesbundels, inv. nr. 130, f°3-10: Brandbrieven aan Jan Nuyens (1760).

42 Ibidem, inv. nr. 201, f°17-18: Brandbrief aan Judocus Baeyens, III (januari-februari 1781); Vanhemelryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, 218-224.

Eens de kernboodschap duidelijk was, verduidelijkten de daders het verdere verloop van de transactie. Daarbij vermeldden ze steeds de leveringsplaats en -tijd met eventuele extra instructies en waarschuwingen. Die locatie was altijd een herkenbaar punt in een afgelegen en goed beschermt gebied. Onderzoek onderscheidde twee soorten afleverpunten, de onaangeroerde en de gemani-

puleerde plaatsen. 'Opde hoegen stenen houtbrugh tegen een pael' en 'achter tegen den autae van Sinte Anna capelle' behoren tot die eerste categorie, aangezien de dader geen ingrepen in de omgeving aanbracht bij de keuze van die plek. Bij gemanipuleerde plaatsen was dat wel het geval: 'zal in de bocht een teken zijn', 'legeen in dat puytteken'.⁴³ Daarenboven onttrokken instructies als 'bedek het geld met een doornen lijsterbesstruik' en 'het geldt [...] ende te leggen in eenen put enden selven toe leggen met deselve aerde dat men niet en kan distengeren dat het heeft open geweest' de munten uit het zicht, waardoor de dader ze veilig stelde tot zijn komst.⁴⁴ De levertijd kon een brede tijdspanne van bijvoorbeeld 'seses wekendaegh' beslaan of zelfs 'de selven

- 43 Ibidem, inv. nr. 201, f°9: Brandbrief aan V. Verbussem (1782); RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°3: Brandbrief aan Gilles Van Laer (10 maart 1764); Ibidem, f°16: Brandbrief aan Hans de Sembled (1762); RAB, Procesbundels, inv. nr. 201, f°6-7: Brandbrief aan Martinus de Clercq, II (juni-juli 1783).
- 44 RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°11: Brandbrief aan Jan Crokaert (februari 1764); RAB, Procesbundels, inv. nr. 201, f°4-5 en 7-19: Proces Verslag van het officie van de drossaard van Brabant (januari 1784).

Peter Demaeght gebruikt de goddeloze eed in een brandbrief aan Judocus Baeyens: '...ick zal het soo dickwils in brandt steeken as gij u hof zult opbauen en soo ick niet en doen soo geef ick deivel lijf ziel want ick meene dit...' (RAB, Archief van de drossaard van Brabant - Procesbundels, inv. nr. 201, f°15).

desen avont' vallen.⁴⁵ Over het algemeen lag er niet meer dan twee weken tussen de ontvangst van de dreigbrief en de levertermijn. Uit strategisch oogpunt was het immers voordelig niet lang in dezelfde streek te opereren.⁴⁶

Over het algemeen lag er niet meer dan twee weken tussen de ontvangst van de dreigbrief en de levertermijn

Anonimiteit was uiteraard ook een eigenschap van de brandbrief die door inhoudelijke aspecten onderstreept werd. De brieven vertoonden namelijk zo goed als nooit een afzender. Ook in hun eis kwam de hang naar anonimiteit terug. De misdadigers vroegen bijvoorbeeld de brandbrief bij het geld aan de afgesproken plaats te leggen.⁴⁷ Op die manier verdween het bewijsmateriaal, waardoor gerechtelijke instanties geen schrifttest konden uitvoeren. Ook een inhoudsvergelijking met andere brandbrieven werd zo uitgesloten. Daarenboven waarschuwden daders hun slachtoffers dat inschakeling van politionele hulp of het houden van wacht zou leiden tot vergeldingen, zoals brandstichting of moord.⁴⁸ De brief legde de lezer ook een zwijgplicht op, waardoor vrienden, familie en burens onwetend bleven. Ook zij werden zo weerhouden gerechtelijke instanties te informeren of zelf met de gelegde som aan de haal te gaan. De munten bleven immers langere tijd op de leverplaats liggen, onder het mom van een loyaliteitstest die de slachtoffers moesten afleggen.⁴⁹ De dader wilde immers zeker weten dat de getroffen personen de brandbrief voor zichzelf hielden en geen hulp inriepen bij andere dorpelingen of bij politionele instanties. In de realiteit wilden de daders vermijden regelmatig in de omgeving van de plaats van delict te komen en wachtten ze liever een 'veilig moment' af.

De zoektocht in de archieven

De brandbrief was het criminele dreigmiddel bij uitstek voor de verarmde rurale bevolking. De meeste brieven bevinden zich in het archief van de instanties die verantwoordelijk waren voor de berechting van zwerwers. In het hertogdom Brabant was dat bijvoorbeeld de drossaard, die vanaf 1469 specifiek bevoegd was voor het opsporen en berechten van vagebonden.⁵⁰ Hij communiceerde regelmatig met de provoost-generaal, die dezelfde functie als de drossaard had, maar dan jurisdictie over de gehele Nederlanden had. Door die overlapping trad soms verwarring op over gevallen die zowel binnen als buiten de Brabantse grens plaats hadden, waardoor brandbrieven in het archief van beide instellingen terug te vinden zijn. De twee instanties hadden bovendien troepen die ingezet werden bij de opsporing van brandbrieven, maar onder leiding van een *lieutenant* stonden. Die werkten dan weer boven de burgerwacht van de lokale dorpen of gebieden. De milities werden echter pas opgeroepen nadat de lokale gerechtsofficieren de drossaard van Brabant hadden ingelicht. Bovendien vertegenwoordigden de Amman van Brussel, de meier van Leuven, Tienen en 's Hertogenbosch, de schout van Antwerpen en de baljuw van Waals-Brabant de koning op lager niveau en zetelden daarom in de lokale schepensbanken. Zij deden bij brandbrieven het vooronderzoek en berichtten hierover aan de drossaard voor verdere afhandeling. Ook in geval van verjaring kon de drossaard de zaak opeisen en afhandelen. Brandbrieven kunnen dus terug te vinden zijn in de archieven van al die instanties.⁵¹

45 RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°5: Brandbrief aan Jan Crokaert, III (1764); RAB, Procesbundels, inv. nr. 201, f°3: Brandbrief aan Martinus de Clercq, I (juni-juli 1783).

46 Ibidem, passim: Procesdossier Peeter Demaeght (1783).

47 RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°15: Brandbrief aan Peeter de Keyser (10 maart 1764).

48 RAB, Procesbundels, inv. nr. 130, f°3-10: Brandbrieven aan Jan Nuyens (1760).

49 RAB, Rechtspleging, inv. nr. 44, f°3: Brandbrief aan Jan Crokaert, I, (27 januari 1764).

50 P. Godding red., *Verzameling van de verordeningen der Nederlanden: 1381-1506, verordeningen van Filips de Goede voor de hertogdommen Brabant en Limburg en de Landen van Overmaas 1430-1467*, 1^e reeks, II (Brussel 2005).

51 Vereertbrugghen en Rutgeerts, *Het drossaardschap in Brabant*, 40-44.

Deze versnippering is echter niet het enige probleem betreffende bewaring. Zo heeft slechts een beperkt aantal brieven effectief de weg naar de archieven gevonden. Enkel brieven die de drossaard bereikten, werden bewaard. De criminele aard van de bron zorgde echter dat brandbriefschrijvers het document uit handen van justitie wilden houden en het daarom vernietigden. Op die manier wilden ze hun anonimiteit bewaren en bewijsmateriaal wegwerken. Ook slachtoffers deden zelden aangifte van hun situatie, waardoor in vele gevallen slechts getuigenissen over de brieven bestonden. De hoeveelheid brandbrieven die de archieven bevatten zijn dan ook niet representatief voor het werkelijke aantal dreigbrieven en brandbriefschrijvers uit het ancien régime. Zo zijn voor dit onderzoek zes volledige casussen gehanteerd, waarvan zowel de brandbrief als het procesdossier met bijhorende gerechtsdocumenten bewaard bleef. Dat terwijl de arrestatielijsten van de drossaard van Brabant van meerdere aanhoudingen van brandbriefschrijvers spreken, waar geen brandbrieven of procesdossiers van terug te vinden zijn. Kwantitatief onderzoek is bijgevolg erg moeilijk en beperkt. Een ander bewaringsprobleem situeert zich op niveau van de lokale juridische instanties. Die juridische instellingen waren verantwoordelijk voor het vooronderzoek en de arrestatie van een brandbriefschrijver alvorens de drossaard de zaak overnam. Hun speurwerk bleef soms zonder resultaat, waardoor de daders niet gevonden of herkend werden. In andere gevallen werd een brandbriefschrijver gearresteerd voor een andere misdaad, zoals diefstal of bedelarij, waardoor hun dossier onder die termen geklasseerd werd. Pas later ontdekten de gerechtsofficieren dat de gevangene ook brandbrieven geschreven had, die dan pas aan het dossier werden toegevoegd. Vaker nog werd bij aangifte al een dossier opgemaakt voor het brandbriefonderzoek, waardoor het bewijsmateriaal en de arrestatiegegevens in verschillende procesmappen bewaard bleven. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de brieven van Jan Crokaert. Daarenboven kon de misdadiger gearresteerd worden door de troepen van de drossaard, die van de provoost-generaal of de lokale burgermilitie, waardoor het onderzoeksrapport of de arrestatielijst onder het archief van die instantie viel. Brandbriefonderzoek vraagt dan ook enig creatief speurwerk.

De ontbrekende schakel

Brandbriefonderzoek steunt niet enkel op de brandbrief zelf. De waardevolste bron is daarom niet de brandbrief, maar het procesdossier. Daarin geven zowel de gearresteerde als verschillende getuigen een verklaring over de feiten, zodat de achtergrond van de dader en het verloop van de misdaad onderzocht kunnen worden, zoals het voorbeeld van Peter Demaeght aantoont. Soms bevat het dossier ook de brandbrief als bewijsmateriaal. Er is echter vaker een beschrijving van de brief opgenomen. Daarnaast kan een procesdossier verscheidene types gerechtelijke documenten omvatten, zoals correspondentie tussen verschillende instanties, een rekening van gerechtsonkosten, adviezen en dergelijke. Aan de hand daarvan kunnen de gerechtelijke stappen tegen brandbriefschrijvers nagegaan worden en wordt de houding van justitie duidelijk. Onmisbaar daarvoor zijn ook de lijst van feiten ten laste van de beklaagde en het vonnis met eventuele tortuur. Brandbriefschrijvers werden steeds publiekelijk verbrand, een van de zwaarste straffen. De procesdossiers bevinden zich onder meer in het archief van de drossaard van Brabant, de baljuw van Vlaanderen en de Grote Raad. Bijkomende bronnen zijn arrestatielijsten en gerechtelijke correspondentie uit het archief van de provoost-generaal, de rekeningen van de beul, vooronderzoek van de lokale juridische instanties, verslagen uit de gevangenis enzovoort.⁵²

52 RAB, Archief van het Officie-Fiscaal van Brabant - Portefeuilles, inv. nr. 9635: Gerechtsonkosten van het Officie-Fiscaal inzake brandbriefonderzoek (mei 1767); *Ibidem*, inv. nr. 10.162: correspondentie over een brandbrief aan Braine Lallend (februari 1787); *Ibidem*, inv. nr. 10.287 - 16: Arrestatielijst van de provoost-generaal (september 1775); *Ibidem*, inv. nr. 10.287 - 18: Arrestatielijst van de provoost-generaal (november 1775); *Ibidem*, inv. nr. 10.287 - 21: Arrestatielijst van de provoost-generaal (februari 1776); *Ibidem*, inv. nr. 10.287 - 23: Arrestatielijst van de provoost-generaal (maart 1776).

Conclusie

In het verleden werd de brandbrief nog weinig tot niet betrokken bij crimineel onderzoek. Dat ondanks de fascinerende aard van de bron. Het crimineel onderzoek bleef tot de jaren zeventig van de vorige eeuw immers beperkt tot kwantitatieve studies. Omdat de brandbrief vaak niet bewaard bleef of moeilijk opspoorbaar was in de archieven, bleef de bron vaak links liggen. In het licht van het postmodernisme waarbij criminaliteit ook op een kwalitatieve manier bestudeerd wordt, biedt de brandbrief meer kansen. De brieven in combinatie met de procesdossiers geven een duidelijke kijk op de plattelandscriminaliteit en de gerechtelijke instanties. En dat is slechts een van de redenen om deze bron uit de krochten van de archieven te halen.

Beredeneerde bibliografie

In 1981 gaf Fernand Vanhemelryck de aanzet voor een kwantitatieve aanpak van historische studies over criminaliteit. In het algemene werk F. Vanhemeryck, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late Middeleeuwen tot het einde van het Ancien Regime (1404-1789)* (Brussel 1981) geeft hij een overzicht van verschillende wanpraktijken waaronder brandbrieven. André Abbiatici onderzocht verder de sociaal-economische gevolgen van brandstichtingen in Parijs in A. Abbiatici, 'Les incendiaires devant le Parlement de Paris: essai de typologie criminelle (XVIIIe siècle)', *Cahiers des Annales*, 33 (Parijs 1971) 13-32 waarbij hij maar kort de mogelijkheid van brandbrieven aanhaalde. Benoît Garnot stelde dan weer daderprofielen voor brandstichters op in B. Garnot, 'Quantitatif ou qualitatif? Les incendiaires au xviiie siècle', *Revue Historique*, 3 (1991) 43-52 waarbij ook hij slechts beperkt rekening hield met de eigenschappen van brandbriefschrijvers. In het onderzoek van Johannes Dilliger: J. Dillinger, 'Organized Arson as a Political Crime. The Construction of a "Terrorist" Menace in the Early Modern Period', *Crime, Histoire & Sociétés*, 2 (2006) 101-121 vergelijkt hij stedelijke en rurale brandstichting in Engeland, waarvan brandbriefonderzoek opnieuw een oppervlakkig deel is. In R. Muchembled, *La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle* (Turnhout 1989) schrijft Robert Muchembled dan weer een algemene studie over de gebruiken op het platteland in de vroegmoderne tijd, waarin de voorgaande werken kaderen. Het werk van Catherina Lis en Hugo Soly, *Te gek om los te lopen. Collocatie in de 18de eeuw* (Leuven 1990), sluit daarbij aan. Over de daders van brandbrieven schreef Leo Adriaenssen een stuk in L. Adriaenssen, *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007) over bendes en deserteurs die zich aan brandbrieffterreur wagen in de Verenigde Provinciën der Nederlanden. Anton Blok vult dat onderzoek aan door zijn studie over de Bokkerijders: A. Blok, *De bokkerijders: roversbenden en geheime genootschappen in de landen van Overmaas (1730-1774)* (Amsterdam 1992). Om de rechtspraak en vervolgingsacties beter te begrijpen is het boek van R. Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa* (Nijmegen 2002) een goede leidraad. Tot slot is het artikel gebaseerd op de masterproef van de auteur: E. Pieters, *Als de Rooie Haan aan't Kraaien gaat. Brabantse brandbrieffschrijvers in aanraking met het gerecht (1725-1785)* (onuitgegeven masterproef, KU Leuven 2016).

Biografie

Emilie Pieters (1994) studeerde in 2016 af als historica aan de KU Leuven. Voor haar masterproef deed ze onderzoek naar brandbrieffterreur in het achttiende-eeuwse hertogdom Brabant. Haar specialisatie ligt dan ook bij de nieuwe tijd. Momenteel studeert ze Radio- en televisiejournalistiek aan de Vrije Universiteit van Brussel.